

Max Horkheimer – marxistický ochranca prírody

Branislav Michalka

14. augusta 2020 ✚ História ✚ Frankfurtská škola

Ako väčšina členov tzv. Frankfurtskej školy aj Max Horkheimer pochádzal z ortodoxnej židovskej rodiny. Jeho otec bol úspešným podnikateľom a majiteľom textilnej továrne v Stuttgarte. Tam sa narodil 14. februára 1895 aj malý Max. Jeho otec z neho chcel mať svojho nasledovníka v podnikaní, a preto Maxa neprihlásil na klasické humanistické gymnázium, ale na reálne gymnázium, ktoré pripravovalo chlapcov s prihliadnutím na praktické využitie. Na otcovo želanie nakoniec opustil ako pätnásťročný aj toto gymnázium a odišiel sa učiť do otcovej továrne.

Osudovým sa mu stalo stretnutie so synom iného stuttgartského továrníka, Friedrichom Pollockom. Kým Horkheimerova rodina patrila ku konzervatívnym židovským rodinám, Pollockovci sa radili k liberálnym. Pollock odhalil Horkheimerovi nový myšlienkový svet, ktorý sa nachádzal mimo náboženstva a tradičných židovských zvyklostí. Ako povedal Horkheimer: „...pomohol sa mu presadiť proti všadeprítomnému otcovi“. Toto priateľstvo vydržalo až do Pollockovej smrti v roku 1970.

Spolu s ním sa aktívne zúčastnil v Mníchove aj na komunistickom prevrate tzv. Bavorskej republiky rád. Je teda evidentné, že nemal problémy s násilnými akciami, preto je zvláštne, že počas I. svetovej vojny bol uznaný ako neschopný vojenskej služby. Povoláný bol až v roku 1917 a pred komisiou opäť uznaný ako nevhodný pre vojenskú službu.

Po skončení vojny začal študovať psychológiu, filozofiu a ekonómiu na Mníchovskej univerzite. Po prvom semestri odišiel na univerzitu vo Frankfurte nad Mohanom a neskôr vo Freiburgu. Vo Freiburgu chodil na prednášky Edmunda Husserla a zúčastňoval sa na jeho seminároch spolu s Pollockom a Martinom Heideggerom. V roku 1922 získal doktorát vo Frankfurte nad Mohanom a tri roky bol na univerzite asistentom. Habilitoval sa v roku 1925 a stal sa súkromným lektorom.

pamätná tabuľa Maxa Horkheimera

zdroj: wikimedia commons

Rok 1926 je dôležitým medzníkom v jeho osobnom živote. V tomto roku legalizoval svoj konkubinát s bývalou sekretárkou svojho otca, Rosou Christinou Riekherovou (1887 – 1969), ktorá bola od neho o osem rokov staršia a pochádzala zo spoločensky nižšej triedy. Ale jej hlavnou „vadou“, v očiach Horkheimerových rodičov, bol fakt, že bola nežidovského pôvodu. Pár žil od roku 1921 v dome neďaleko Frankfurtu spolu

s Pollockom. Vytúžené zmierenie s rodičmi sa nakoniec uskutočnilo a po svadbe sa Christine stala súčasťou rodiny. Žili spolu verne až do jej smrti v roku 1969.

V roku 1930 univerzita vo Frankfurtu vymenovala Maxa Horkheimera za riadneho profesora sociálnej filozofie. V tom istom roku sa ale stala podstatnejšia vec, ktorá mala ďalekosiahli dopad na kultúrnu revolúciu – Horkheimer sa stal riaditeľom Inštitútu pre sociálny výskum, ktorý založil Carl Grünberg, kovaný marxista židovského pôvodu z rumunskej Bessarábie, ktorý udržiaval intenzívne kontakty s moskovským Inštitútom Marxa a Engelsa.

17. októbra 2014 mu v rámci výročia 100. narodenín bola odhalená pamätná tabuľa od Goetheho univerzity, zrejme ako symbol víťazstva neomarxizmu.

V roku 1933 sa sociálne bádanie neomarxistického typu veľmi sťažilo. Národní socialisti presadzovali odlišný typ sociálneho bádania, a tak sa Horkheimer rozhodol emigrovať cez Ženevu do New Yorku. Na Columbia University obnovil s pomocou amerických kolegov Inštitút pre sociálny výskum. V roku 1941 sa presťahoval na západné pobrežie, kde jeho dom susedil s rezidenciou Thomasa Manna. Čoskoro sa za ním presťahoval aj jeho neomarxistický kolega T. W. Adorno. Ich spolupráca vyústila do publikovania dvoch prác: *Dialektika osvietenstva* a *Zatmenie rozumu*, v ktorých vyjadril svoje základné presvedčenie, že človek zneužíva svoj rozum na inštrumentalizáciu, ovládanie a využívanie prírody. Podrobnejšie o jeho myslení viď nižšie.

Po skončení II. svetovej vojny sa Horkheimer v roku 1949 vrátil do Frankfurtu a prednášal v oboroch filozofia a sociológia. V roku 1950 pod jeho vedením znovu otvorili Inštitút pre sociálny výskum. Jeho myšlienkový život sa však začal uberať smerom, ktorý je v príkrom protiklade k revolučnému budovaniu krajších zajtrajškov. Horkheimer prepadol pesimizmu a začal pod vplyvom Schopenhauera hovoriť o utrpení človeka a jeho ťažkom údele. To spôsobilo, že v dobe, keď sa neomarxizmus stal v 60. rokoch nanajvýš aktuálny, bol už Horkheimer pre ľavicových študentov zabudnutou a odpísanou veličinou. Pozornosti sa tešili len jeho práce z 30. rokov, *Autorita a rodina* (spolu s Frommom a Marcusom), ktorej názov napovedá, čo asi mohlo mladých univerzitno-rockových rebelov na nej zaujať; *Autoritatívny štát a Židia a Európa*.

Od roku 1957 žil vo švajčiarskom Montagnole, kam ho sprevádzal aj jeho verný priateľ Pollock. Na konci života napísal Židovskej náboženskej obci v Berne list, v ktorom vyjadril želanie, „aby bol pochovaný so svojou manželkou na židovskom cintoríne, kde už boli hroby rodičov, ktorí zomreli vo švajčiarskej emigrácii.“

Horkheimer zomrel 7. júla 1973 v Norimbergu. Pochovaný je na židovskom cintoríne v Berne.

Myšlienky a dielo

Napriek tomu, že počas explózie kultúrnej revolúcie sa na Horkheimerovo dielo medzi mládežou pozabudlo a až vďaka jeho žiakovi Alfredovi Schmidtovi bolo znovu docenené, tak v konečnom dôsledku predstavuje v súčasnosti dielo s najväčšou potencialitou z neomarxistických prác. Horkheimer sa totiž venoval koristníckej úlohe človeka vo vzťahu k prírode, a to je v dnešnej „ekologickej“ dobe veľmi aktuálne.

Vskutku musíme konštatovať, že buď projekt tzv. Frankfurtskej školy predstavuje cielený a ucelený proces ako napadnúť všetky kultúrne a filozofické základy kresťanskej spoločnosti, alebo sa nejakou záhadnou zhodou náhod uskutočnilo to, že celý myšlienkový svet európskeho rozkladu máme pri pohľade na Frankfurtskú školu pred sebou.

Horkheimerove myšlienky predbehli svoju dobu, ktorá sa v 30. rokoch 20. storočia plne v zajatí antropologického humanizmu identifikovala s oslobodením človeka ako základným cieľom. Marxizmus východný aj západný pracoval na tomto základe, bez ohľadu na rozdiely v realizačných postupoch.

Horkheimer samozrejme tiež oplýval bežnými ľavicovými frázami o kapitalizme ako predsieni fašizmu a fašizme ako despotickej reakcii na krízu kapitalizmu a snahe udržať sa pri moci za každú cenu. To však bola bežná a priam povinná jazda všetkých marxistov. Horkheimer natoľko stotožnil kapitalizmus s fašizmom, že povedal: „Ak však nechcete hovoriť o kapitalizme, mali by ste mlčať o fašizme.“ Tieto dva pojmy boli pre neho spojitými nádobami, čo v kontexte súčasného neomarxistického kapitalizmu vzbudzuje úsmev na perách.

Horkheimer však pokročil od marxistickej kritiky kapitalizmu ďalej. Nielen že odmietol predstavu človeka ako Bohom stvoreného a Bohu podriadeného, on odmietol aj osvietenско-prométeovskú víziu človeka pokrokového a technicky napredujúceho, predstavu drahú všetkým marxistom ortodoxného razenia. Človeka označil za koristníka, ktorý drancuje prírodu k čomu využíva svoj rozum ako nástroj. Vo svojej práci *Kritika inštrumentálneho rozumu* (1947) varoval pred víziou človeka, ktorej hrozí, že sa stane vypočítavým zneužívateľom a zároveň väzňom svojho rozumu v priemyselnom veku, ktorý z neho urobí „profesionálneho idiota.“

Zaiste, nikto konzervatívne orientovaný by sa nezdráhal priznať fakt, že industrializmus svojou vulgárnosťou a byrokraticko-filisterskou tuposťou nepredstavuje vábnu víziu sveta. Horkheimer však stojí pred dilemou, ktorú nakoniec musí riešiť každý ľavičiar hnusiaci si industrializáciu. Tá spočíva v tom, že si časom pozorovaním sveta uvedomí, že návrat spoločnosti do rurálneho stavu by nanovo dostal spoločnosť do patriarchálnej podoby, teda do takej, ktorú nenávidí a proti ktorej bojoval. Riešenie, že človek bude na základe svojho poverenia Bohom vládnuť nad prírodou, ale táto vláda bude obmedzená a neindustriálna, je pre neho neprijateľné práve preto, lebo podporuje autoritatívnu spoločnosť. A tak mu nezostáva nič iné len podporovať pokrok a zároveň spochybniť to, čo malo byť cieľom revolučného boja – človeka.

Horkheimer jasne povedal, že jeho kritika inštrumentálneho rozumu, je tiež kritikou ovládnutia prírody, to znamená, inštrumentálneho vzťahu medzi západnou kultúrou a prírodou. Rozhorčene hovorí o tom, že príroda – vrátane živočíchov – je v súčasnosti považovaná za „obyčajný nástroj (inštrument) človeka“ a je „predmetom úplného zneužívania.“ Genézu podrobenia prírody úsilím človeka a následné oslobodenie prírody považuje za rovnaký prejav na ceste k emancipácii ako oslobodenie človeka.

Už v roku 1934 vykreslil predstavu zlej hierarchickej spoločnosti, na dne ktorej sa nenachádzajú ako u ostatných marxistov úbohí proletári, ale zvieratá: „neopísateľné, nevysvetliteľné utrpenie zvierat...“ V neskorších prácach sníva o solidarite medzi ľuďmi a zvieratami a v roku 1945 píše jednému americkému politikovi, že „boj o zvieratá je tiež bojom za ľudí.“

Podobnú kritiku, už konkretizovanú na kritiku pokusov na zvieratách, kritiku cirkusov a zoologických záhrad môžeme nájsť aj v jeho slávnej práci Dialektika osvietenstva, ktorú napísal spolu so svojím kolegom T. W. Adornom. Ak si odmyslíme jeho stareckú vizáž, ktorú poznáme z fotografií, a namiesto nej dosadíme súčasnú mladú ľavicovú intelektuálku, tak nepostrehneme žiaden rozdiel v prezentovaných názoroch na vzťah človeka a prírody.

Horkheimer významne inovoval marxistickú víziu človeka a vytvoril myšlienkovú základňu pre najnovší druh marxizmu – ekomarxizmus. V ňom hrá človek a ľudstvo ako celok, po nutných úpravách súčasného panteistického ezoterického novopohanstva (Matka Zem), ktoré bolo pre marxizmus neprijateľné, úlohu hnusného kapitalistu, ktorý utláča úbohý proletariát – zvieratá a prírodu.

A tak ako podľa marxistických doktrín znamenalo oslobodenie proletariátu zároveň aj oslobodenie kapitalistu od závislosti na výrobných prostriedkoch, ktoré ho nútila využívať železná logika dialektiky dejín, tak bude znamenať podľa Horkheimerových predstáv a predstáv jeho nasledovníkov aj oslobodenie prírody a zvierat zároveň oslobodenie človeka.

Ak sa pozrieme dnes na dianie vo svete sformovanom európskou modernou, musíme konštatovať, že Horkheimerove myšlienky padli na úrodnú pôdu.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/max-horkheimer-marxisticky-ochranca-prirody/>